

Україна в радянський період

В. М. Лазуренко

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ ТЕХНІКОЮ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х рр.

Різноманітність і суперечливість соціально-економічного розвитку українського села в період впровадження нової економічної політики завжди привертала увагу дослідників. Дослідники оцінюють НЕП як поворотний історичний етап, з погляду закладених в ньому можливостей, які не зуміли або не встигли виявити себе. Саме тому набуває актуальності їх поглиблене вивчення в світлі відкриття нових фактів та іншого прочитання раніше відомих. Одним із аспектів нової економічної політики, який потребує дослідження, є практика забезпечення селянських господарств технікою.

Розкриваючи цю проблему, необхідно взяти до уваги те, що відбудова сільськогосподарського машинобудування в Україні на початку 1920-х рр. ускладнювалася не тільки загальним занепадом інвентарного забезпечення сільськогосподарства періоду війни та революції, а й вкрай несприятливими умовами початку цього часу. В 1922 р. гостро відчувалися наслідки загальноукраїнського неврожаю і повторного – в степовій зоні.

Крім зниження купівельної спроможності селян Півдня, в північній частині України досить повільно відбувалося відновлення інвентарю, внаслідок напливу машин та знарядь із голодаючих районів. До того ж тогочасне сільськогосподарське машинобудування давало вироби незадовільної якості і зі значним запізненням до сезонів попиту. Одночасно масово йшов ліквідаційний розпродаж чисельних складів сільськогосподарських машин і знарядь різних державних і громадських установ, які не мали нічого спільного з машинопостачанням – воєнокопів, робкопів, Головриби, губторгів та інших. Це створювало на ринках таку кон'юнктуру, за якої відновлювальні ціни державних заводів у 2–3 рази переважали ліквідаційні і, зрозуміло, зустрічали стриманість щодо придбання з боку селян і в урожайних районах [1, 14].

За таких обставин провідну роль у забезпеченні українського села технікою відіграло акціонерне товариство «Село-Техніка», яке почало діяти в квітні 1922 р. і мало головним завданням збут сільськогосподарської техніки. Для цього територію республіки було розділено на 8 округ, а кожна округа – на 49 районних контор. Торгівельні операції мали товарообмінний характер. За перші 13 місяців товариство продало машин на 15 млн. пудів хліба [2, 31; 3, 174–186].

Операційний сезон 1922 р. для «Село-Техніки» був водночас і організаційним періодом – формувалися і

акціонерний капітал, і центральний апарат, і мережа контор, відділень, комісіонерств тощо.

Наступний, відносно врожайний, 1923 р. характеризувався різким падінням цін на хліб і зростанням вартості фабрикатів, в тому числі і сільськогосподарських машин і знарядь. Негативно позначалася багатовалютність – жито, пшениця, знецінення грошових знаків і впровадження червінцєвого обігу. Складність розрахунків і очікування хлібної кон'юнктури відлякувало покупця, а заплутаність рахування вимагала і надмірно напруженої роботи персоналу. Крім того, відпуск до 80 % товарів на умовах довгострокового кредиту зумовлював необхідність фінансування заготівлі інвентарю із державних коштів і банківських кредитів, що ускладнювалося загальним тяжким економічним станом держави [1, 14].

Із наведених нижче даних можна зробити висновок, що у 1923 р. найбільшим споживачем сільськогосподарської техніки виступали одноосібні селянські господарства (таблиця 1).

Табл. 1

Придбання сільськогосподарської техніки у 1923 р. [1, 15]

Категорія покупців	Кількість операцій		На суму		Площа землекористування	
	число	%	маш. руб.	%	десятин	%
Одноосібні господарства і колективні закупівлі	6218	86,3	959922	69,3	30844649	90,81
Радгоспи і різні установи	537	7,4	275620	20,5	2778287	8,22
Колективні артлі, комуни	453	6,3	137131	10,2	363897	1,17
Всього	7208	100	1342673	100	33956633	100

За умовами оплати придбаної техніки у 1923 р., готівкою було придбано на загальну суму 1342673 руб., в тому числі сума готівкою склала 20 %, кредит – 80 %.

Підсумки продажу техніки в 1922–1923 рр., виражені в машинних рублях, засвідчили, що найбільшим попитом в цей час на селі користувалася техніка і знаряддя для збирання і обробки врожаю (таблиця 2).

Табл. 2

Придбання сільськогосподарської техніки за окремими групами (1922–1923 рр.) [1, 15]

Групи сільськогосподарської техніки і знарядь	1922р.		1923р.	
	маш. руб.	%	маш. руб.	%
Грунтообробні знаряддя	35,112	17,3	180,687	17,4
Сівалки	17,55	8,7	39,22	3,8
Збиральні машини і знаряддя	70,53	20	391,647	37,7
Молотарки	87,99	43,4	351,66	33,8
Зерноочисні машини	9,456	4,7	66,8	6,5
Машини для обробки кормів	12,013	5,9	8,24	0,8
Всього:	202,651	100	1038,254	100

Аналізуючи наведені дані, необхідно враховувати, що придбання сільськогосподарського інвентарю в Україні наближалось до 40 млн. рублів, а тому обсяги

продажу техніки і знарядь спеціалізованою машиноторгуючою організацією, якою була „Село-Техніка”, видаються зовсім незначними. Цей висновок підкріплюється й тим, що на „Село-Техніку” в той час припадало майже 70 % усіх операцій з продажу сільськогосподарської техніки і знарядь техніки.

Характерною особливістю було те, що, одночасно з придбанням різноманітної сільськогосподарської техніки і знарядь для збирання та переробки врожаю, в середині 1920-х рр. починають впроваджуватися трактори. Зокрема, в 1924/1925 сільськогосподарському році в Україну із США було завезено 3070 тракторів і закуплено 120 тракторів „Запорожець”, вироблених Укрсільмаштрестом. За розподілу одержаних тракторів, найменше їх дісталось одноосібним господарствам – всього 30, найбільше машинним товариствам – 1036 одиниць. Колективні господарства отримали 798, сільськогосподарські кредитні товариства – 576, різні сільськогосподарські установи – 315, земельні громади – 136 тракторів [4, 6].

При цьому, більшим попитом користувалися відносно дешеві трактори, що зумовлювалося низькою купівельною спроможністю селян. Так, у 1926 р. найбільшою популярністю користувався американський „Фордзон”, який з плугом коштував 1770 руб. З перших українських тракторів найменшу ціну мав „Запорожець” – 1450 руб. Стільки ж коштував „Карлик” та „Фордзон путиловський”. Інші ж вітчизняні трактори коштували дорожче: „Комунар” (Харківського паровозоремонтного заводу) без плуга та „Більшовик” без плуга – 8000 руб., „Коломенець” з плугом – 2500 руб.

Розподіл тракторів між районами діяльності сільбанків і округами здійснював Укрсельбанк, за погодженням з Наркомземом. Остаточою план розподілу затверджував Тракторний Комітет і передавав його Агрпроммторгові. Про таку практику можна судити з розподілу чергової партії з 1396 тракторів в 1926 р., коли Одеському Сільбанкові було виділено 324 трактори і комітетам взаємодопомоги – 9, АМРСР – 101, Донецькому Сільбанкові – 690 і комітетам взаємодопомоги – 10, Катеринославському Сільбанкові – 189, Радгосптрестові – 31 і державним плеєніним господарствам – 32. Крім цього, трактори виділялися цукротрестам, спиртотрестам та іншим організаціям і відомствам.

Порядок розподілу тракторної техніки серед селянських господарств 1926 р. у різних регіонах мав свої особливості. Однак в усіх випадках бралися до уваги вказівки Укрсільбанку, які були направлені на місця. Згідно цих вказівок, трактори в першу чергу відпускалися комунам, артілям, товариствам для спільного обробітку землі, сільськогосподарським та машино-тракторним товариствам і комітетам незаможних селян. При цьому вносилося 25 % ціни, а решта виплачувалася впродовж 2 – 3 років. Інші кооперативні організації і державні установи відразу мали сплачувати 40 % авансу, решту – впродовж року. Селяни-фермери та інші приватні особи мали найбільш не вигідні умови придбання тракторів. Перше, їм виділялося не більше, ніж 5 % одиниць техніки з усієї партії. По-друге, вони мусли відразу виплатити 50 % вартості при оформленні заявки і 50 % при отриманні трактора [5, 33 – 35].

Таким чином, у першій половині 1920-х рр., коли сільськогосподарське виробництво розвивалося на засадах, проголошеної більшовиками, нової економічної політики, забезпечення селянських господарств технікою відбувалося в складних умовах. Давалася взаки повоєнна розруха, в тому числі і в сільськогосподарському машинобудуванні, незбалансованість фінансової системи, а також несприятливі погодні умови окремих років.

Найбільшим попитом на початку 1920-х рр. на селі користувалися техніка і знаряддя для збирання і обробки врожаю. Водночас набував поширення тракторна техніка, передусім відносно дешеві трактори. Порядок забезпечення тракторами, відповідно до державної політики, передбачав більш вигідні умови для колективних об'єднань селян. Водночас селяни-фермери та інші індивідуальні господарі ставились при цьому у відверто не вигідні умови.

1. Львов А.С. Потребление сельскохозяйственных машин и орудий на Украине в 1923 – 24 гг. // Украинська сільськогосподарська газета. – 1924. – Число 8 – 9.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1731.
3. Пришукій В. Розвиток внутрішньої державної торгівлі в УСРР у 1920-ті роки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2003. – Вип. 14.
4. Матвієнко В. Що зробила і робить радянська влада для сільського господаря // Радянський селянин. – 1926. – № 2.
5. Про трактори // Радянський селянин. – 1926. – № 8.

А. Г. Морозов, О. М. Абразимова

СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ ОПОРУ ПОСИЛЕННЮ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ 1920-х рр.

Динамічні соціально-економічні та політичні процеси, що протікали в українському селі протягом 1920-х рр. спричинили виникнення неформальних громадських рухів у селянському середовищі. Деякі з них навіть отримали певне організаційне оформлення. Селянський рух коливалися від збройних форм опору владі – до демократичних спроб співпраці через обговорення комплексу соціальних проблем. У радянській історіографії панувала думка про всенародну підтримку заходів радянської влади селянством та наявності опору курсу партії лише з боку «куркулів» [1]. Сучасні наукові праці спростовують це твердження. При цьому, проблеми загострення відносин «держава-селянство» досліджують сьогодні М. Безотосний [2], О. Ганжа [3], Г. Капустян [4].

Вже на початку існування радянської держави влада систематично узагальнювала суспільні настрої селян за допомогою органів ЧК-ОДПУ. Донепівський період характеризується в них «виступами ображених революцією елементів – куркулів та сільської буржуазії – під керівництвом антирадянських партій і груп» [5, 780]. Селяни вимагали зміни аграрної політики, ліквідації диктату РКП(б), скликання Установчих зборів. Тому вже у травні 1922 р., тобто, на початку непу, українські чекісти одержали наказ ігнорувати кримінальний бандитизм і боротися лише з «політичним бандитизмом селянства, який несе загрозу радянському ладу» [6, 65].

Після запровадження непу, який в цілому задовольнив інтереси сільського населення, повстанський рух пішов на спад. Проте, залишився прошарок селянства, який продовжував чинити опір більшовизму. Так, у червні – серпні 1923 р. в Черкаській окрузі органи ОДПУ зафіксували 3 збройні формування – Грищенко, Луньєва, Стригуна, які спрямовували свою діяльність на руйнацію радпарату та підрив податкової кампанії. Учасники загонів паралізували роботу голів сільрад, підпальювали сільради, знищуючи податкові списки [6, 72]. У с. Савустьянівка Уманського округу 1925 р. загін повстанців переслідував членів КНС, котрі брали участь у розкуркуленні [7, 137 – 137а]. В 1926 р. на території України діяли близько 25 повстанських формувань різного спрямування. Більшість повстанців були бідняками та наймитами.